

ks. Andrzej Proniewski

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0003-0382-3646; e-mail: a.proniewski@uwb.edu.pl

<https://doi.org/10.4467/25443283SYM.22.002.15816>

CZYM JEST SYNODALNOŚĆ? ROZWÓJ ŚWIADOMOŚCI SYNODALNOŚCI NA PRZESTRZENI HISTORII KOŚCIOŁA

WHAT IS SYNODALITY? THE DEVELOPMENT OF SYNODALITY AWARENESS THROUGHOUT THE HISTORY OF THE CHURCH

Abstrakt

Synodalność to pojęcie, które zyskało na popularności w Kościele katolickim w czasach pontyfikatu papieża Franciszka. Już pierwsze wieki chrześcijaństwa miały wpływ na formowanie się synodalnej drogi Kościoła. II Sobór Watykański położył fundament pod odnowienie życia synodalnego za pomocą nauki o kolegalności biskupów. Posoborowe prawo kanoniczne stworzyło możliwość organizowania synodów powszechnych, regionalnych i diecezjalnych. W celu wytłumaczenia procesu rozwoju świadomości synodalności w Kościele na przestrzeni dziejów autor analizuje i wyjaśnia podstawowe pojęcia w punkcie *explicitio terminorum* (1), następnie opisuje wybrane wydarzenia synodalne i soborowe, które towarzyszyły dziejom Kościoła (2), wskazuje na dziedzictwo, które przetrwało

do dzisiejszych czasów (3), i ukazuje aktualny stan zakresu działań sprzyjających formowaniu wiernych do synodalności w Kościele (4).

Słowa kluczowe: synodalność, świadomość synodalności, synod, sobór, wierni świeccy

Abstract

Synodality is a concept that gained popularity in the Catholic Church during the pontificate of Pope Francis. Already the first centuries of Christianity had an impact on the formation of the synodal path of the Church. The Second Vatican Council laid the foundation for the renewal of synodal life through the doctrine of the collegiality of bishops. Post-conciliar canon law created the possibility of organizing universal, regional and diocesan synods. In order to explain the process of development of the awareness of synodality in the Church throughout history, the author analyses and explains the basic concepts in the point *explicatio terminorum* (1), then describes selected synodal and conciliar events that have accompanied the history of the Church (2), points to a legacy that has survived to the present day (3) and shows the current state of the range of activities conducive to the formation of the faithful for synodality in the Church (4).

Keywords: synodality, awareness of synodality, synod, council, the lay faithful

Kościół w swojej strukturze niewidzialno-widzialnej to *realitas complexa*. Cały Kościół pierwotny kształtował swoją tożsamość poprzez przeżywanie misterium Boga objawiającego się w swoim Synu. To wskazuje na głęboką rzeczywistość fizyczno-duchową, która przenika się w Kościele. Najpełniej tę złożoność Kościoła ukazuje unia hipostatyczna. Zawiera ona świadectwo samego Boga Ojca, Stwórcy, który zapragnął, aby to Jego Syn połączył w sobie niebo z ziemią. Wszystkie wydarzenia mające miejsce w Kościele na przestrzeni jego dziejów odnoszą się do wspólnoty i są przez nią przeżywane w łączności z całym Kościołem w jego wymiarze doczesności i wieczności. Potwierdzają to już w sposób szczególny

świadczenia nowotestamentalne przywołujące powołanie przez Chrystusa apostołów oraz praktykę ich życia we wspólnocie post-paschalnej. Ta *realitas complexa* Kościoła została ukazana w nauczaniu ojców Kościoła, jak również na synodach i soborach powszechnych. W tym właśnie kontekście złożoności Kościoła, która jest wzajemnym przenikaniem się jego wymiaru niebieskiego i ziemskiego, należy spojrzeć na zagadnienie synodalności.

W celu wytłumaczenia procesu rozwoju świadomości synodalności w Kościele na przestrzeni dziejów należy wyjaśnić poszczególne pojęcia, co zostanie uczynione przy pomocy metody semantycznej w punkcie *explicatio terminorum*, następnie posługując się metodą historyczno-krytyczną, autor opíše wydarzenia synodalne i soborowe, które towarzyszyły dziejom Kościoła, aby w ostatnim punkcie dzięki metodzie spekulatywno-teologicznej wskazać na dziedzictwo, które przetrwało do dzisiejszych czasów.

Można stwierdzić, że teoretycznie łatwiej jest określić zakres synodalności, a więc opisać ją na podstawie wydarzeń, które ją kształtowały, aniżeli wskazać na stopień rozwoju świadomości o niej wśród wierzących Kościoła katolickiego.

Jakie treści zawiera termin „synodalność”? Czy odnosi się on do wymiaru duchowego, nadprzyrodzonego czy raczej do formalnego, strukturalnego, organizacyjnego Kościoła, a może tworzy wymiar egzystencjalny, personalny, wspólnotowy? Jakie zawartości skrywa i jak należy je tłumaczyć? To pytania, na które treści niniejszego artykułu będą cykliczną odpowiedzią w poszczególnych, metodologicznie uporządkowanych jego częściach, a więc w oparciu o wyjaśnienie pojęć, drogę wydarzeń historycznych, jak też aktualną sytuację.

Międzynarodowa Komisja Teologiczna¹ zredagowała i opublikowała dokument *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, w którym zawarła wyjaś-

¹ Nad dokumentem pracowała przez cztery lata (jak podaje autor informacji na deon.pl) jedna z trzech grup roboczych komisji, która jest ciałem doradczym przy Kongregacji Nauki Wiary. Por. „Synodalność”. Międzynarodowa Komisja Teologiczna wyjaśnia, co to takiego, <https://deon.pl/kosciol/synodalnosc-miedzynarodowa-komisja-teologiczna-wyjasnia-co-to-takiego,479072> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

nienie terminu „synodalność” jak też ukazała jego podstawy w Piśmie Świętym oraz zrelacjonowała praktyki synodalne w pierwszym i drugim tysiącleciu istnienia i rozwoju Kościoła. Stanowi on ważne źródło służące analizom zagadnienia zawartego w temacie oprócz innych, które w ostatnim okresie pojawiły się w związku ze zwołaniem Synodu Biskupów o synodalności przez papieża Franciszka².

Od otwarcia synodu, które nastąpiło 9 października 2021 roku w Rzymie, a 17 października 2021 roku we wszystkich diecezjach świata, upłynęło już kilka miesięcy. Wówczas ruszyły różnego rodzaju działania sprzyjające interpretacji synodalności Kościoła, a w poszczególnych diecezjach zainicjowano prace synodalne zakrojone na szeroką skalę. Episkopaty poszczególnych Kościołów lokalnych dołączyły do episkopatu Kościoła katolickiego w Niemczech, który – jak napisał Tomasz Budnikowski w „Przewodniku Katolickim” – na własną rękę, przed oficjalnym rozpoczęciem synodu o synodalności przez papieża Franciszka, rozpoczął takie działania motywowany wynikami trwających parę lat badań realizowanych przez czołowe niemieckie instytuty badawcze, dotyczących problemów różnego rodzaju przestępstw wśród duchownych w latach 1946-2014³. Działania, które podjęto, miały na celu zahamowanie gwałtownie zmniejszającej się liczby osób przyznających się do związku z Kościołem katolickim. Groziło to w wymiarze instytucjonalnym rezygnacją z dalszego płacenia podatku kościelnego, co jest w Niemczech traktowane jako wystąpienie z Kościoła. W 2018 roku 216 000 katolików zadeklarowało taką decyzję⁴. Utrata zaufania społecznego i próba odzyskania utraconej wiarygodności stanowiły czołowe motywy spotkania synodalnego i zainspirowały do debaty na cztery tematy główne: zakres i odpowiedzialność władzy osób duchownych, przyszłość celibatu, etyka

² Por. D. WĄSEK, M. GILSKI, *Kościół, czyli my. Refleksje o synodalności*, Kraków 2022.

³ W latach 1946-2014 różnego rodzaju przestępstw (m.in. pedofilii) dopuściło się aż 1670 duchownych. Jak dziś wiemy, ten problem nie dotyczył jedynie Kościoła katolickiego w Niemczech. Por. T. BUDNIKOWSKI, *Niemiecka droga synodalna*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2020/Przewodnik-Katolicki-5-2020/Wiara-i-Kosciol/Niemiecka-droga-synodalna> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

⁴ Por. tamże.

seksualna oraz pozycja kobiet w Kościele. Jak twierdził zastępca przewodniczącego konferencji episkopatu Niemiec, bp Franz-Josef Bode z Osnabrücku: „Te wszystkie problemy dotyczą wiarygodności Kościoła, która jest istotnym czynnikiem warunkującym ewangelizację”⁵.

Motywy zaproszenia do debaty synodalnej w Niemczech zdaje się być nie potrzeba pogłębienia świadomości doświadczenia wiary, realizowanej drogą synodalną, a więc kroczeniem w mocy Ducha Świętego razem drogą, jaką jest Chrystus Pan Zmartwychwstały (por. J 14,6), ale problemy ludzi Kościoła, nad którymi podjęto debatę w szerokim gronie 69 biskupów z 230 wszystkich uczestników reprezentujących Związek Katolików Niemieckich, przedstawicieli zgromadzeń zakonnych, reprezentantów diecezjalnych rad kapłańskich, wydziałów teologicznych, przedstawicieli młodego pokolenia oraz świeckich pracowników Kościoła, z których 1/3 stanowiły kobiety – i to zarówno siostry zakonne, teolożki, jak i działaczki organizacji kobiecych.

Explicatio terminorum

W obliczu trwających wydarzeń w Kościele rodzi się pytanie o wpływ obrad na rozwój świadomości synodalności wśród wiernych. Zgodnie ze stanowiskiem amerykańskich psychologów: Philipa G. Zimbardo, Roberta L. Johnsona, Vivian McCann, świadomość można zdefiniować jako „aktywność mózgową, która generuje nasze reprezentacje umysłowe świata i bieżące myśli. Jedną z jej składowych jest uwaga – właściwość, która sprawia, że jeden element wyróżnia się w świadomości jako podstawowy, podczas gdy wszystko inne schodzi do tła. Uwaga umożliwia śledzenie trwającej debaty na tle innych”⁶.

Czy zatem uwaga ludzi wierzących dzięki działaniom synodalnym – tym w Kościele niemieckim, ale też i poza nim – w Kościołach całego świata sprzyja pogłębieniu świadomości synodalności i koncentruje się wokół upowszechnienia tej idei jako metody „prawdziwego rozeznania

⁵ Tamże.

⁶ P. G. ZIMBARDO, R. L. JOHNSON, V. MCCANN, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, Warszawa 2010, s. 196.

duchowego, którego nie podejmujemy się po to, by dać dobry obraz samych siebie, ale po to, by lepiej współpracować w dziele Boga w dziejach”⁷?

W kształtowaniu świadomości synodalności może pomóc odwołanie się do terminologii określającej wydarzenia z nią związane. „Synod” i „sobór” to konkretne terminy, które odnoszą się do dobrze określonych wydarzeń kościelnych, przywołujących karty historii wyryte w życiu Kościoła. Kolejny Synod Biskupów, obecnie trwający, jest etapem w ponad dwutysiącletniej podróży, w której Kościół bierze udział w doczesności⁸.

Jak zauważa Marek Starowieyski, w języku łacińskim i greckim oraz w większości języków nowożytnych istnieje tylko jedno słowo na określenie zarówno synodu, jak i soboru. Greckie słowo σύνοδος jest tłumaczone na łacinę jako *synodus* lub *concilium* i w języku polskim ma dwa osobne określenia: synod i sobór, która to terminologia w takim brzmieniu zrodziła się w XVII wieku w sporach z prawosławiem i posłużyła na określenie koncyliów ekumenicznych, tj. soborów w XVII wieku⁹.

Słowa „synod” i „sobór”, chociaż w języku polskim są różne, to jednak mają zbliżone znaczenie. Termin „sobór” wzbogaca semantyczną treść „synodu”: przypomina hebrajski termin קהל (qahal), który oznacza „gromadzenie, zgromadzenie”. Tłumaczenie tego hebrajskiego słowa rezonuje w języku greckim w słowie ἐκκλησία (*ecclesia*), które ma etymologiczny związek z czasownikiem *kalein*, co oznacza „wzywać”.

„Synod” jest starożytnym słowem związanym z Tradycją Kościoła. Złożony z przyimka „z” (σύν) i rzeczownika „droga” (ὁδός) wskazuje na wspólną podróż Ludu Bożego. Odnosi się zatem do Jezusa Chrystusa, który przedstawia się jako „droga, prawda i życie” (por. J 14,6) i ku któremu podążają wszyscy wierzący w Kościele katolickim.

⁷ FRANCISZEK, *Przemówienie na otwarcie synodu*, <https://synod.org.pl/docs/materialy-dotyczace-synodu/homilie-nauczania-dotyczace-synodu-video/przemowienie-ojca-swietego-franciszka-na-otwarcie-synodu-po-polsku-pdf/> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

⁸ Por. A. LOMONACO, *Sinodo 2021-2023: Significato*, <https://www.sanpaolofondi.it/2021/11/09/sinodo-2021-2023-significato/> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

⁹ Por. M. STAROWIEYSKI, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, cz. I: *Dzieje*, Tarnów 1994, s. 7.

Synod stanowi zatem doświadczenie „podążania razem”. Wierzący są *σύνδοδοι*, towarzyszami drogi, powołanymi do dawania świadectwa i głoszenia słowa Bożego. Termin ten w języku greckim kościelnym wyraża wezwanie do zgromadzenia¹⁰. Od pierwszych wieków słowo „synod” wyznacza zgromadzenia kościelne zwoływane na różnych poziomach (diecezjalnym, prowincjalnym lub regionalnym, patriarchalnym, powszechnym) w celu rozeznawania, w świetle słowa Bożego i wsłuchując się w Ducha Świętego, kwestii doktrynalnych, liturgicznych, kanonicznych i duszpasterskich.

Synodalność jest „konstytutywnym wymiarem Kościoła, który przez niego objawia się i konfiguruje jako Lud Boży”¹¹. Synodalność wyrasta z reformy Kościoła. Jest ona sposobem życia i działania opartym na wspólnej godności i misji wszystkich ochrzczonych, ich czynnym zaangażowaniu w ewangelizację. Należy ją odróżnić od kolegalności, która ma precyzyjne znaczenie teologiczne i odnosi się do sprawowania posługi biskupiej¹². Kolegalność (łac. *colligere* – łączyć, gromadzić) to sposób sprawowania władzy w Kościele wynikający z apostołowości Kościoła, związany z pasterską posługą biskupów w jedności z papieżem (prymat) i pod jego przewodnictwem z prezbiterami (rada kapłańska) i wiernymi świeckimi (rada duszpasterska), będącej wyrazem wspólnej troski o Kościół¹³. Kolegalność biskupów nie jest zniesiona przy okazji synodalności.

Synodalności nie należy zestawiać i mylić z parlamentaryzmem, teokracją czy demokracją. Synodalność nie decentralizuje już istniejących hierarchicznych struktur ani też ich nie demokratyzuje.

Synodalnie, czyli razem. Wszyscy jako ochrzczeni: duchowni, osoby życia konsekrowanego i świeccy, realizujemy z właściwymi sobie cha-

¹⁰ Por. MIĘDZYNARODOWA KOMISJA TEOLOGICZNA, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, <https://archibial.pl/synod/12-miedzynarodowa-komisja-teologiczna-synodalnosc-w-zyciu-i-misji-kosciola/> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

¹¹ Tamże.

¹² Por. K. BRONK, *Międzynarodowa Komisja Teologiczna o synodalności*, <https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2018-05/miedzynarodowa-komisja-teologiczna-synodalnosc-dokument-swieccy.html> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

¹³ Por. S. NAPIÓRKOWSKI, *Kolegalność*, w: B. Migut (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, k. 322.

ryzmatami misję Kościoła, którym jesteśmy, a jest ona jedna i ta sama: głosić Chrystusa Zmartwychwstałego, jednoczyć z Bogiem Trójjedynym i podtrzymywać nadzieję życia wiecznego.

Pogłębianiu świadomości synodalnej sprzyjały synody w Kościele, które były wprowadzane jako miejsce rozstrzygania spraw doktrynalnych czy jurysdykcyjnych, z którymi biskup miejscowy nie był w stanie poradzić sobie sam.

Via historica

Via historica poprzez studium starożytnych dokumentów stara się wykazać, że Kościół Rzymskokatolicki jest Kościołem chrześcijańskim od zawsze i że występuje w historii jako społeczność jedna, widzialna, trwała i hierarchicznie zorganizowana¹⁴. Metoda ta służy do ukazania także synodów jako komplementarnych wydarzeń tworzących tożsamość Kościoła katolickiego.

Synody w starożytności. Synody mają bardzo długą tradycję i u swych początków były zgromadzeniem zwoływanym po to, by rozważyć ważne dla danego Kościoła lokalnego sprawy. Zwyczaj ich zwoływania na Wschodzie pojawił się w drugiej połowie II wieku, a w Kościele na Zachodzie w III wieku. Najstarsze synody odbywały się w Azji Mniejszej i stanowiły formę kolegialnego działania Kościoła. Źródeł kolegialności dopatrujemy się w synodalnym spotkaniu – później, z racji powagi podjętych tam ustaleń – nazwanym „Soborem Apostolskim” z ok. 50 roku (por. Dz 15)¹⁵. Wówczas pod wpływem św. Pawła pierwotny Kościół otworzył się na głoszenie Dobrej Nowiny narodom pogańskim, równocześnie uwalniając chrześcijan pochodzących z tych narodów od restrykcyjnego zachowywania przepisów Prawa Mojżeszowego. To wydarzenie stało się modelem dla działania wspólnoty Kościoła w następnych pokoleniach. Warto podkreślić, że na synodach zwracano uwagę na zacho-

¹⁴ Por. A. A. NAPIÓRKOWSKI, *Bosko-ludzka wspólnota. Podstawy katolickiej eklezjologii integralnej*, Kraków 2012, s. 16.

¹⁵ Por. F. BÉCHEAU, *Historia soborów*, Kraków 1998, s. 11.

wanie depozytu wiary i wierności apostołskiej Tradycji. Jako że gminy chrześcijańskie rozwijały się początkowo przede wszystkim w większych ośrodkach administracyjnych, one stawały się też ośrodkami życia chrześcijańskiego, siedzibami biskupstw i – co za tym idzie – miejscami zwoływanych przez nich pierwszych synodów. Do znaczących spośród nich, nie umniejszając rangi pozostałych, zaliczyć można zainspirowane przez papieża Wiktora (zm. ok. 199 roku) synody m.in. w Rzymie, Galii (w Lyonie) czy Poncie, które dotyczyły daty obchodzenia Świąt Wielkanocnych¹⁶; synody podejmujące problem traktowania „upadłych” (*lapsi*) w czasie prześladowań za panowania cesarza Decjusza w latach 250-251¹⁷ czy synody afrykańskie mierzące się z błędem donatyzmu (253-256)¹⁸, lub odbywane w okresie chrześcijańskiej starożytności synody w Arles (314 rok; 473 rok), w Kartaginie (418 rok), w Orange (529 rok) i wielokrotnie w Toledo (pierwszy raz w 400 roku)¹⁹.

Były to synody regionalne lub patriarchalne, którym przewodniczył tzw. *πρώτος*, czyli pierwszy w metropolii czy patriarchacie²⁰. Na nich ogłaszano duchowieństwu zarządzenia Stolicy Apostolskiej oraz uchwały synodów prowincjalnych. Podczas synodów dokonywano zmian w rubrykach liturgicznych, a także podawano do wiadomości instrukcje własne biskupów. Z urzędu w synodach miała uczestniczyć kapituła katedralna, duchowieństwo stolicy diecezji oraz przedstawiciele księży z terenu. Jedynie biskup posiadał władzę stanowienia prawa. Wszyscy pozostali mieli głos doradczy.

O uchwałach synodu partykularnego informowano zarówno biskupa Rzymu, jak też sąsiednie metropolie. „Kanony Apostolskie” – tekst pochodzący z okresu między IV a V wiekiem – stwierdzają, że miejscowy biskup nie powinien robić niczego „ważnego” bez zgody biskupa „nad-

¹⁶ Por. K. SCHATZ, *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, Kraków 2002, s. 15.

¹⁷ Por. tamże.

¹⁸ Por. W. KASPER, *Kościół katolicki. Istota, rzeczywistość, posłannictwo*, Kraków 2014, s. 478; K. SCHATZ, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 15-16.

¹⁹ Por. W. KASPER, *Kościół katolicki...*, dz. cyt., s. 478.

²⁰ Por. tamże, s. 479.

rzędnego”. Ale pewne problemy dotyczą całego Kościoła²¹. Stosunkowo wcześniej utrwaliła się tradycja wymiany ustaleń podejmowanych na synodach partykularnych, w łączności z Rzymem. Papieże posiadali prawo akceptacji uchwał synodalnych bądź też odrzucania ustaleń błędnych doktrynalnie lub niewłaściwych pod względem moralności i dyscypliny kościelnej.

Stopniowo kształtowały się reguły określające autorytet synodów i soborów²². Nazwę „synod” zaczęto stosować do zgromadzeń partykularnych, zwoływanych w Kościołach lokalnych (diecezje, prowincje). Synody stały się zwyczajną formą funkcjonowania Kościoła, który na tej drodze podejmował wiążące decyzje oraz strzegł jedności wiary i obyczajów.

Większe zgromadzenia, zwoływane także przez późniejszych cesarzy chrześcijańskich, podczas których obradowali przedstawiciele wspólnot wielu prowincji i regionów, zaczęto nazywać soborami. Jak zauważa Jacek Jezierski za Walterem Kasperem: „synody partykularne należały do zwyczajnego sposobu funkcjonowania Kościoła. Natomiast sobory z natury rzeczy były wydarzeniami nadzwyczajnymi”²³. Pierwszym przykładem takiego zgromadzenia był Sobór Nicejski zwołany przez Konstantyna Wielkiego w 325 roku, który nazwano pierwszym soborem powszechnym²⁴. Po raz pierwszy, poprzez synodalne sprawowanie posługi biskupów, ἑξουσία, czyli autorytet zmartwychwstałego Pana, który prowadzi i kieruje drogą Ludu Bożego w Duchu Świętym, wyraził się instytucjonalnie na poziomie uniwersalnym.

Pierwsze osiem soborów powszechnych (Nicea – 325 rok; Konstantynopol I – 381 rok; Efez – 431 rok; Chalcedon – 451 rok; Konstantynopol II – 553 rok; Konstantynopol III – 680 rok; Nicea II – 787 rok; Konstantynopol IV – 869/870 rok)²⁵ było dziełem cesarzy wschodnio-rzymskich²⁶.

²¹ Por. *Kanony (Reguły) świętych Apostołów*, <https://forumdlazycia.wordpress.com/2018/11/21/kanony-reguly-swietych-apostolow/> (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).

²² Por. J. JEZIEŃSKI, *Synody i synodalność*, w: P. Rabczyński (red.), *Synodalność. Perspektywa polskokatolicka i rzymskokatolicka*, Pelplin 2020, s. 33.

²³ Tamże, s. 31.

²⁴ Por. K. SCHATZ, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 26.

²⁵ Por. M. STAROWIEYSKI, *Sobory Kościoła niepodzielonego...*, dz. cyt., s. 33.

²⁶ Por. J. DYL, *Sobory powszechne w drugim tysiącleciu chrześcijaństwa*, Tarnów 1997, s. 8.

Osobny charakter miały papieskie rzymskie synody (zainicjowane w IV wieku), w których oprócz papieża uczestnikami byli biskupi środkowej i południowej Italii wraz z wyspami. Klaus Schatz SJ zwraca uwagę, że „synod rzymski praktycznie stanowił organ doradczy papieża”²⁷, papież dominował, a biskupi biorący w nim udział byli tylko *primi inter pares*.

Synody w średniowieczu. Zgromadzenia synodalne miały swoją kontynuację w średniowieczu. Jak podają Michel Parisse i Jerzy Kłoczowski, synody w XI i XII wieku były zwoływane we Francji przez legatów papieskich m.in. w sprawach inwestytury i symonii²⁸. Między IV Soborem Konstantynopolskim (869-870) a I Soborem Laterańskim (1123 rok), a więc przez ok. 253 lata nie zwołano soboru powszechnego.

Siedem kolejnych soborów średniowiecznych (I Sobór Laterański – 1123 rok; II Sobór Laterański – 1139 rok; III Sobór Laterański – 1179 rok; IV Sobór Laterański – 1215 rok; I Sobór Lyonński – 1245 rok; II Sobór Lyonński – 1274 rok; sobór w Vienne – 1311-1312) było dziełem papieży i wywodziło się z synodów papieskich²⁹. Papież zwoływali je, aby wspólnie z klerem pod władzą biskupów wraz ze świeckimi wywodzącymi się spod władzy książąt omawiać sprawy bieżące ich dotyczące. Pierwsze z tych zgromadzeń zwoływano w różnych celach. Głównie chodziło o zachowanie czystości wiary, kościelnej dyscypliny i porządku.

Osobnym problemem po tych pierwszych soborach, zwanych „soborami jedności i reformy”, były kolejne, zwołane po kryzysie papieństwa awiniońskiego i wielkiej schizmy, sobory koncyliarystyczne, głoszące dominację soboru powszechnego nad papieżem (sobór w Konstancji – 1414-1418; sobór w Bazylei – 1431-1437, sobór w Ferrarze-Florencji – 1438-1442 i sobór w Rzymie – 1442-1445)³⁰. Koncyliaryści odeszli bowiem od uznanej zasady, że kolegium biskupów istnieje wyłącznie z głową

²⁷ K. SCHATZ, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 20.

²⁸ Por. M. PARISSÉ, J. KŁOCZOWSKI, *Władcy chrześcijańscy a Kościół. Spór o inwestyturę i jego skutki*, w: A. Vauchez (red.), *Historia chrześcijaństwa*, t. 5: *Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054-1274*, Warszawa 2001, s. 94-95.

²⁹ Por. J. DYL, *Sobory powszechne w drugim tysiącleciu chrześcijaństwa*, dz. cyt., s. 20.

³⁰ Por. K. SCHATZ, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 13.

Kościół – papieżem i pod jego przewodnictwem kieruje Kościołem³¹. Jeśli chodzi o ich strukturę, to przejęły one rolę wcześniejszych soborów z tą różnicą, że nie pojmowały siebie jako papieskie gremia doradcze ani jako zgromadzenia Kościołów lokalnych (jak dawne sobory), ale jako najwyższą instancję Kościoła powszechnego, rozumianego w sposób korporacyjny (wyjątek stanowił sobór we Florencji)³².

Przeciw „koncyliarystycznemu” synodowi w Pizie z 1511/1512 roku jako „antysobór” zwołany został V Sobór Laterański, który stanowił powrót do typu późnośredniowiecznych soborów papieskich. Jako ostatni generalny synod papieski tenże V Sobór Laterański (1512-1517) zamknął serię papieskich synodów/soborów.

Synody nowożytne. Po rozłamie Kościoła w XVI wieku synody i sobory nie stanowiły już zgromadzenia świata chrześcijańskiego, lecz były wyłącznie zgromadzeniami Kościoła katolickiego. Sobory nowożytne, w tym Sobór Trydencki (1545-1563), bardziej zwracały uwagę na kwestie doktrynalne, nie zaniedbując problemów dyscypliny kościelnej³³. Sobór Trydencki został zwołany w odpowiedzi na reformację protestancką. Zarówno Sobór Trydencki, jak i po nim zwoływane kolejne były próbą określenia miejsca Kościoła katolickiego w świecie, który coraz bardziej poddany został sekularyzacji (Vaticanum I i II). W ich składzie znowu dominowali biskupi, na czele z papieżem wraz z przedstawicielami bardziej znaczących zakonów³⁴.

W latach 1869-1870 w Watykanie odbył się I Sobór Watykański w celu określenia dogmatów prymatu i nieomyślności papieża. Odmienny był II Sobór Watykański (1962-1965), który skoncentrował się głównie na rzeczywistości Kościoła i czasów jemu współczesnych drugiej połowy XX wieku. Doświadczenie Kościoła zgromadzone na II Soborze Watykańskim dało impuls do narodzin Synodu Biskupów.

W realizacji dzieła Vaticanum II dojrzało pragnienie ojców soborowych, aby podtrzymywać autentycznego ducha kolegialności. W tym celu

³¹ Por. J. DYŁ, *Sobory powszechne w drugim tysiącleciu chrześcijaństwa*, dz. cyt., s. 9.

³² Por. K. SCHATZ, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 13.

³³ Por. J. DYŁ, *Sobory powszechne w drugim tysiącleciu chrześcijaństwa*, dz. cyt., s. 8-9.

³⁴ Por. K. SCHATZ, *Sobory powszechne...*, dz. cyt., s. 13.

św. Paweł VI motu proprio *Apostolica sollicitudo* z 15 września 1965 roku ustanowił Synod Biskupów dla całego Kościoła. W dokumencie tym papież podkreślił, że „Synod Biskupów, na którym biskupi wybrani z różnych części świata niosą skuteczniejszą pomoc najwyższemu pasterzowi Kościoła, jest ukonstytuowany w taki sposób, że jest: centralną instytucją kościelną; reprezentowany przez cały Episkopat Katolicki; wieczny ze swej natury”³⁵. Pierwszy Synod Biskupów, który odbył się w 1967 roku, skupił się na temacie „Zachowanie i umocnienie wiary katolickiej, jej integralność, wigor, rozwój, spójność doktrynalna i historyczna”. Synod Biskupów – jak wspomina papież Franciszek w Konstytucji apostołskiej *Episcopalis communio* – stanowi „jedno z najcenniejszych dziedzictw Soboru Watykańskiego II”³⁶. „Odtąd Synod, nowy w swojej instytucji, ale bardzo stary w swojej inspiracji – dodaje papież – udziela Biskupowi Rzymu skutecznej współpracy”³⁷.

Synodalność odziedziczona

Dziedzictwo historii podyktowane ustrojem hierarchicznym Kościoła wspartego synodalną drogą zarówno zgromadzeń w postaci synodów i soborów, jak i współpracą papieża z instytucją Synodu Biskupów pozwala ustalić zaistniałe cechy synodalności w historii Kościoła i odpowiedzieć na pytanie: Co dziedziczymy na jej temat?

Począwszy od II wieku, synodalność to model wspólnego działania w sytuacji konfliktu, obrony przed herezjami, w razie konieczności zatwierdzenia nowego porządku kościelnego albo w przypadku sporów między biskupami. (W Azji Mniejszej synody posłużyły reakcji przeciw

³⁵ PAUL VI, Apostolic letter issued motu proprio *Apostolica sollicitudo*, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19650915_apostolica-sollicitudo.html (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).

³⁶ FRANCISZEK, Konstytucja apostołska *Episcopalis communio* o Synodzie Biskupów, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20180915_episcopalis-communio.html (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).

³⁷ Tamże.

montanizmowi i w przypadku sporu o datę świętowania Wielkanocy czy dotyczącego heretyków). Święty Cyprian w listach z Kartaginy w Afryce Północnej, mówiąc o synodalności jako *in unum convenire*, ma na myśli nie tylko zewnętrzne spotkanie się, lecz nade wszystko *unanimitas*, zgodność w kierunku horyzontalnym i wertykalnym, tzn. zarówno w Kościele istniejącym aktualnie, jak i z Kościołem istniejącym wcześniej. U św. Augustyna można znaleźć odniesienie do synodalności przy okazji sporu z donatystami i ich rolę odnosi on do potwierdzenia prawdy wiary oraz utwierdzenia poprawnych praktyk i zwyczajów³⁸. Idea synodalności była aktualna zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu. Również w katolickiej odnowie po reformacji pełni ważną rolę i jest obecna w działaniu m.in. Karola Boromeusza (zm. 1584 roku), który zwoływał synody reformy kościelnej w Mediolanie i przyczynił się do zredagowania kryteriów soborów ekumenicznych, w związku z czym dzisiaj wymienia się ich 21.

Prawdą jest, że w zestawieniu z prawosławiem katolicyzm utrzymywał kolegialność, a prawosławie – synodalność. Obydwa wyznania praktykowały i nadal praktykują działania związane ze zwoływaniem synodów i soborów oraz traktują te zgromadzenia jako miejsca obecności biskupów i osób świeckich, nawet jeśli uczestniczą w nich bez prawa głosu. Odmienne rozumienie synodalności i w niej urzędu biskupiego towarzyszyło Kościołom wywodzącym się z reformacji. Powszechne kapłaństwo i urząd z nim związany było traktowane jako współuczestnictwo we władzy biskupa, a nawet dawało przywilej równej pozycji. Stąd biskup włączony w synodalność wielokrotnie w dużym stopniu był związany postanowieniami synodu, na którym większość mogli stanowić świeccy przyczyniający się do akceptacji uchwał zatwierdzonych podczas jego trwania. W tradycyjnej wspólnotce anglikańskiej, o strukturze episkopalnej, także praktykowano od XX wieku *Synodical Government* – parlament synodalny.

Katolicyzm opierając synodalność o eklezjologię *communio* (wspólnoty), utrzymał potrzebę jej odniesienia do zgromadzeń synodalnych/soborowych zarówno w celu podejmowania uchwał (*collegialitas effectiva*), jak też i w celu utrzymania ducha odpowiednio braterskiej

³⁸ Por. W. KASPER, *Kościół katolicki...*, dz. cyt., s. 478.

praktyki rzutującej na styl życia wszystkich ochrzczonych w Kościele (*collegialitas affectiva*).

Dziedzictwo historii podyktowane ustrojem hierarchicznym Kościoła wspartego synodalną drogą zarówno zgromadzeń w postaci synodów i soborów, jak i współpracą papieża z instytucją Synodu Biskupów zmusza do postawienia pytania: Jak dzisiaj, na różnych poziomach (od lokalnego do powszechnego), realizuje się to „podążanie razem”, które pozwala Kościołowi głosić Ewangelię, zgodnie z powierzoną mu misją; i do jakich kroków zachęca nas Duch Święty, abyśmy wzrastali jako Kościół?

Aggiornamento

We współczesnym świecie wszyscy wierzący mają tę samą misję, aby być w komunii. Oznacza to podążanie razem, ponieważ wierzący w Kościele na mocy chrztu świętego zostali odrodzeni przez jednego Ducha, włączeni w jedno Ciało, ukierunkowani na jeden cel, ożywieni jedną wiarą i zamieszkani przez jedną miłość, napędzani jedną nadzieją, która objawia wspólną godność dziecka Bożego i wspólne powołanie. W Kościele, aby kroczyć razem, należy zadbać o wypracowanie drogi synodalnej, która sprzyja rozumieniu takiego stylu życia chrześcijan tworzących tę wspólnotę. Aby to osiągnąć, niezbędna jest zmiana mentalności współczesnego człowieka. Chodzi o wdrożenie zasady synodalności polegającej na wzajemnym działaniu, uzupełnianiu się i obdarowywaniu charyzmatami.

Ważne jest to, aby odkryć urok, walor realizacji podróży w kroczeniu razem z Bogiem, z Jego Synem Jezusem Chrystusem w obecności Ducha Świętego. W tym sensie wyrażenie „synodalność” jest zbieżne z komunią w wymiarze horyzontalnym i wertykalnym: iść razem z Bogiem Trójjedynym i iść razem do Boga. Pójście razem z Bogiem oznacza przede wszystkim poznanie Go i Jego istoty oraz dzieła, wejście z Nim w relację osobową, związanie z życiem Jezusa, z historią Kościoła. Iść razem z Bogiem to w praktyce poznać Go i pokochać. Poznać Boga można przez modlitwę, sakramenty, medytację nad Jego słowem i słowami ojców Kościoła, a pokochać – pozostając wiernym tradycji i doświadczeniu życia chrześcijańskiego poprzez dzieła miłosierdzia względem innych ludzi. W praktyce

są to zależności wprost proporcjonalne. Im większe jest zaangażowanie w poznanie Boga, tym bardziej można Go pokochać.

Synodalność oznacza zatem chodzenie wśród innych wierzących. Tutaj mierzy się być może najdelikatniejszy aspekt drogi synodalnej. Chodzenie z Bogiem, chodzenie z Chrystusem może wydawać się możliwe, ale wspólne, permanentne chodzenie to żmudne przedsięwzięcie, gdyż oznacza potrzebę zmiany mentalności z tej egoistycznej na bardziej wspólnotową. Nawet w relacji do tych, którzy nie znają Chrystusa, a których Karl Rahner SJ nazwał „chrześcijanami anonimowymi”³⁹.

Przeżywanie świadomości synodalności w praktyce oznacza zastosowanie jej mechanizmu do urzeczywistniania się Kościoła jako *communio* osób z Bogiem i przy Bogu razem z innymi: świeccy wraz z osobami życia konsekrowanego i duchownymi wszystkich szczebli hierarchicznych.

Po II Soborze Watykańskim wyakcentowano biskupią i prezbiterialną „kolegialność”, podczas gdy termin „synodalność” był rzadko obecnym w katolickim języku kościelnym. A kiedy przywoływano synodalność, czyniono to w odniesieniu do instytucji Wschodnich Kościołów Prawosławnych, wskazując terminem „synod – synodalność” na ich formę rządów. Papież Franciszek zaczął używać terminu „synod – synodalność” o szerszym znaczeniu. Synod jest procesem i sposobem życia Kościołem. Synod jest drogą kościelną, którą wszyscy muszą odbyć razem, ponieważ chrześcijanie są towarzyszami podróży, synodalnymi. Synod jest wyrazem braterstwa ochrzczonych; synod jest najbardziej widoczną formą komunii. Synod to także liturgia będąca aktem świętego, sakramentalnego zgromadzenia⁴⁰.

Trzeba zatem przyjąć koncepcję synodalną, która wykracza poza sens wydarzenia celebrowanego: synodalność jako styl życia kościelnego, jako proces dotykający uczuć i rozumu. Synodalność nie może być manierą

³⁹ Por. K. RAHNER, *I Cristiani anonimi*, w: tegoż, *Nuovi saggi I*, Rzym 1968, s. 759-772; TENŻE, *Cristianesimo anonimo e compito missionario della Chiesa*, w: tegoż, *Nuovi saggi IV*, Rzym 1973, s. 619-642; TENŻE, *Osservazioni sul problema del cristiano anonimo*, w: tegoż, *Nuovi saggi V*, Rzym 1975, s. 677-697.

⁴⁰ Por. E. SZTAFAROWSKI, *Synod Biskupów nowym organem kolegialnym*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 3-4(16) (1973), s. 111-169.

zarezerwowaną dla kadr, hierarchii, tych, którzy stoją na czele grup lub instytucji, ale ma stawać się stylem życia ochrzczonych, w którym każdy z osobna ma prawo do bycia wysłuchanym i może stawić czoła sobie w dialogu, który nie wyklucza konfliktów. Synodalność ma znaleźć się w zbieżności z kościelną miłością braterską, aby doprowadzić do refleksji nad posłuszeństwem. Zgodnie ze starożytną zasadą kościelną: *quod omnes tangit, ab omnibus tractari et approbari debet* – to, co dotyczy wszystkich, przez wszystkich musi być przedyskutowane i zatwierdzone⁴¹.

Aby zrozumieć proces synodalny, trzeba uświadamiać, że synodalność będzie drogą chrześcijan pod hegemonią Ducha Świętego obiecanego przez Jezusa Chrystusa Jego Kościołowi. *Syn* (razem z) nie tylko zakłada, że chrześcijanie idą razem, ale także obejmuje działanie Ducha Świętego, który wzywa, zstępuje, inspiruje i towarzyszy całemu procesowi synodalnemu. Synodalność warunkowana jest „nawróceniem serca”; natchnieniem, które wskazuje, zaznacza, ukazuje i objawia, jaka jest droga zgodności z wolą Bożą. Innymi słowy, musi to być kwestia zorganizowania wszystkiego, tak aby Duch Święty mógł dokończyć rozpoczęte dzieło. Synodalność zawiera konkretne etapy w jej realizacji i praktykowaniu.

Na początku istotne jest słuchanie: słuchanie Kościoła, słuchanie w Kościele. Zawsze pojawiają się potrzeby, wyzwania, kryzysy, konflikty, które należy najpierw wysłuchać, a nie zaniedbać lub usunąć. Pierwszym krokiem synodalnym pozostaje wzajemne słuchanie, zabieranie głosu przez wszystkich, bez wykluczania kogokolwiek, wola nieukrywania ani nieusuwania konfliktów, którym należy stawić czoła, afirmacja braterstwa poprzez uznanie podmiotowości drugiego i jego odpowiedzialności. Całe zgromadzenie, a w nim każdy ze słuchających i mówiących, jest w stanie okazać zgodę z całym Kościołem.

Następnie konieczne jest rozpoczęcie podróży w celu podjęcia namysłu i decyzji. Wszystkie przewidziane do tej pory ciała kościelne do sprawowania synodalności – Synod Biskupów, Synod Diecezjalny, Rada Kapłańska i Duszpasterska, Parafialna Rada Duszpasterska – mają charakter konsultacyjny, tzn. przewidują konsultacje w celu doprowadzenia

⁴¹ Por. I. MERELLO ARECCO, *La máxima „Quod omnes tangit”. Una aproximación al estado del tema*, „Revista de Estudios Histórico-Jurídicos” 27 (2005), s. 163-175.

do obrad synodalnych. Konsultowanie oznacza przyjęcie opinii lub propozycji, która pochodzi od zgromadzenia lub jego członków, ale władza nie jest związana tymi propozycjami.

Obrady w Kościele odbywają się za zgodą wszystkich, ale nigdy bez władzy duszpasterskiej papieża, biskupa, proboszcza, który bierze osobistą odpowiedzialność za decyzję.

Rozpoznawanie jest aktem kościelnym, inspirowanym słowem Bożym, owocem badania znaków czasu, zrodzonym przez słuchanie i braterską konfrontację, która wymaga pomocy wszystkich, aby wspólnie opracować i zdecydować o tym, co jest następnie rozważane przez władzę duszpasterską, która nie może obejść się bez wkładu różnych posług i charyzmatów kościelnych. Synodalność nie kończy się zatem na celebrowanym wydarzeniu synodu, ale musi jawić się jako codzienny styl Kościoła: iść razem, pasterze i Lud Boży, w pielgrzymce, którą cały Kościół odbywa do królestwa. *Ex concordantia subsistit ecclesia* – „Kościół trwa na podstawie zgody” między wszystkimi jego członkami⁴².

Należy podkreślić trzy znaczenia synodalności, rozważając różne rzeczywistości w życiu i misji Kościoła. Przede wszystkim osobliwy styl, który kwalifikuje jego zwykły sposób życia i pracy. Po drugie, struktury i procesy, które wyrażają komunie synodalną na poziomie instytucjonalnym. Wreszcie terminowa realizacja tych wydarzeń lub aktów – od synodu diecezjalnego po sobór ekumeniczny – w których Kościół jest powołany do działania synodalnego na poziomie lokalnym, regionalnym i powszechnym.

Papież Franciszek w realizacji synodalności wykracza poza tradycyjną figurę piramidalną, która wciąż charakteryzuje pewną zbiorową wyobraźnię. Proponuje bowiem Kościół synodalny, wykorzystując sugestywny obraz odwróconej piramidy. Teologia synodalności jest oryginalnym i jednorodnym rozwinięciem wydarzenia soborowego i jego eklezjologicznego Magisterium. Zapewnia ramy interpretacyjne dla zrozumienia i życia hierarchiczną służbą (szczyt piramidy, która jest umieszczona

42 Por. J. KUPCZAK, *Kolegialność i synodalność w Kościele*, <http://archiwum.std.uwb.edu.pl/art/2019-1.pdf> (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).

u podstawy) jako pokorną służbę dla Ludu Bożego (podstawa, która jest umieszczona na górze)⁴³.

Synodalność opiera się na dwóch filarach: *sensus fidei* całego Ludu oraz kolegalności sakramentalnej episkopatu w komunii ze Stolicą Apostolską. Zachęca nas do rozwijania komunii synodalnej między wszystkimi, niektórymi i jednym, wyrażając dary ludu chrześcijańskiego, misję biskupów i posługę następcy św. Piotra.

Wymiana między prorocstwem wiernych, rozeznananiem kolegium biskupów i przewodnictwem posługi Piotrowej wzbogaca Kościół. Pomaga połączyć wymiar wspólnotowy Ludu Bożego, kolegalną komunie episkopatu i prymat diakonijny biskupa Rzymu. Podobny proces zachodzi w Kościołach lokalnych i w grupach Kościołów. Kościół synodalny żyje w stylu partycypacyjnym i współodpowiedzialnym.

Pojęcie synodalności jest rozróżniane i skorelowane z pojęciami komunii i kolegalności, sercem doktryny Vaticanum II. Jeśli chodzi o komunie, synodalność ukazuje konkretny sposób jej przeżywania, który w historii przejawia się w uczestnictwie uczniów we wspólnocie miłości Ojca, Syna i Ducha Świętego. Mówi również coś szczególnego w odniesieniu do kolegalności, ponieważ pojęcie to wyraża znaczenie i wykonywanie posługi biskupów jako członków Kolegium Biskupów w hierarchicznej komunii z biskupem Rzymu, aby służyć Kościołom lokalnym i Kościołowi powszechnemu. Dynamizm synodalny zakłada, że uczestnictwo i współodpowiedzialność wszystkich ochrzczonych są wyrażone w specyficznym wykonywaniu kolegalnej władzy niektórych i w przewodnictwie jednego, zarówno w każdym Kościele diecezjalnym, jak i na swój sposób w całym Kościele.

Synodalna dynamika bazuje na nawróceniu duszpasterskim wszystkich: duchownych i wiernych świeckich. Chodzi przede wszystkim o wejście w proces nawrócenia, w gotowości do otrzymania daru Ducha Chrystusa, zarówno na płaszczyźnie osobistej, jak i duszpasterskiej, aby rozwijać styl i praktykę synodalną, która w coraz większym stopniu uszanuje potrzeby przekazywania radości Ewangelii, odpowiadając na znaki czasu.

⁴³ Por. *Siostra Becquart: synodalność jest w DNA rodziny*, <https://www.ekai.pl/sisotrabecquart-synodalnosc-jest-w-dna-rodziny/> (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).

Święty Paweł VI promował Kościół dialogu, a św. Jan Paweł II powołał go, aby był domem i szkołą komunii. Dzisiaj Franciszek zachęca, by Kościół wszedł w proces rozeznania, oczyszczenia, reformy oraz praktyki miłości i szacunku.

Eklezjologia komunii oraz duchowość i praktyka, które z niej wynikają, angażując cały Lud Boży w misję, sprawiają, że dzisiaj jest ona bardziej potrzebna niż kiedykolwiek: wychowywać się w zasadach i metodach rozeznawania nie tylko osobistego, ale także wspólnotowego. Chodzi o to, by poprzez teologiczną interpretację znaków czasu pod przewodnictwem Ducha Świętego identyfikować i naśladować Chrystusa jako drogę, którą należy podążać w służbie zamysłu Bożego. Rozeznanie wspólnotowe pozwala odkryć wezwanie, które Bóg sprawia, że jest słyszalne w danej sytuacji historycznej.

Zakończenie

Synodalność ma być konstytutywnym wymiarem Kościoła i konkretnym wyrazem komunii eklezjalnej. Odnieść ją należy zarówno do wymiaru duchowego, nadprzyrodzonego, jak i strukturalnego, organizacyjnego Kościoła. Jeden nie wyklucza drugiego, ale są one komplementarne, tworząc wymiar egzystencjalny, personalny i wspólnotowy. Jej celem ma być zjednoczenie w Duchu Świętym z Bogiem Ojcem i Synem Bożym. Ma rzutować na owoce ewangelizacji w zmieniających się realiach życia oraz prowadzić do eklezjalnej praktyki efektywnej i afektywnej wspólnoty wierzących.

Bibliografia

Bécheau F., *Historia soborów*, Kraków 1998.

Bronk K., *Międzynarodowa Komisja Teologiczna o synodalności*, <https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2018-05/miedzynarodowa-komisja-teologiczna-synodalnosc-dokument-swieccy.html> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).

- Budnikowski T., *Niemiecka droga synodalna*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2020/Przewodnik-Katolicki-5-2020/Wiara-i-Kosciol/Niemiecka-droga-synodalna> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).
- Dyl J., *Sobory powszechnie w drugim tysiącleciu chrześcijaństwa*, Tarnów 1997.
- Franciszek, Konstytucja apostolska *Episcopalis communio* o Synodzie Biskupów, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20180915_episcopalis-communio.html (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).
- Franciszek, *Przemówienie na otwarcie synodu*, <https://synod.org.pl/docs/materialy-dotyczace-synodu/homilie-nauczania-dotyczace-synodu-video/przemowienie-ojca-swietego-franciszka-na-otwarcie-synodu-po-polsku-pdf/> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).
- Jeziński J., *Synody i synodalność*, w: P. Rabczyński (red.), *Synodalność. Perspektywa polskokatolicka i rzymskokatolicka*, Pelplin 2020, s. 29-46.
- Kanony (Reguły) świętych Apostołów*, <https://forumdlazycia.wordpress.com/2018/11/21/kanony-reguly-swietych-apostolow/> (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).
- Kasper W., *Kościół katolicki. Istota, rzeczywistość, posłannictwo*, Kraków 2014.
- Kupczak J., *Kolegialność i synodalność w Kościele*, <http://archiwum.std.uwb.edu.pl/art/2019-1.pdf> (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).
- Lomonaco A., *Sinodo 2021-2023: Significato*, <https://www.sanpaolofondi.it/2021/11/09/sinodo-2021-2023-significato/> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).
- Merello Arecco I., *La máxima „Quod omnes tangit”. Una aproximación al estado del tema*, „Revista de Estudios Histórico-Jurídicos” 27 (2005), s. 163-175.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, <https://archibial.pl/synod/12-miedzynarodowa-komisja-teologiczna-synodalnosc-w-zyciu-i-misji-kosciola/> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).
- Napiórkowski A. A., *Bosko-ludzka wspólnota. Podstawy katolickiej eklezjologii integralnej*, Kraków 2012.
- Napiórkowski S., *Kolegialność*, w: B. Migut (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, k. 322-324.

- Parisse M., Kłoczowski J., *Władcy chrześcijański a Kościół. Spór o inwestyturę i jego skutki*, w: A. Vauchez (red.), *Historia chrześcijaństwa*, t. 5: *Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054-1274*, Warszawa 2001, s. 94-95.
- Paul VI, Apostolic letter issued motu proprio *Apostolica sollicitudo*, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19650915_apostolica-sollicitudo.html (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).
- Rahner K., *Cristianesimo anonimo e compito missionario della Chiesa*, w: K. Rahner, *Nuovi saggi IV*, Rzym 1973, s. 619-642.
- Rahner K., *I Cristiani anonimi*, w: K. Rahner, *Nuovi saggi I*, Rzym 1968, s. 759-772.
- Rahner K., *Osservazioni sul problema del cristiano anonimo*, w: K. Rahner, *Nuovi saggi V*, Rzym 1975, s. 677-697.
- Schatz K., *Sobory powszechnie. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, Kraków 2002.
- Siostra Becquart: synodalność jest w DNA rodziny*, <https://www.ekai.pl/siostra-becquart-synodalnosc-jest-w-dna-rodziny/> (odczyt z dn. 24.04.2022 r.).
- Starowieyski M., *Sobory Kościoła niepodzielonego*, cz. I: *Dzieje*, Tarnów 1994.
- „Synodalność”. *Międzynarodowa Komisja Teologiczna wyjaśnia, co to takiego*, <https://deon.pl/kosciol/synodalnosc-miedzynarodowa-komisja-teologiczna-wyjasnia-co-to-takiego,479072> (odczyt z dn. 22.04.2022 r.).
- Sztafrowski E., *Synod Biskupów nowym organem kolegialnym*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 3-4(16) (1973), s. 111-169.
- Wąsek D., Gilski M., *Kościół, czyli my. Refleksje o synodalności*, Kraków 2022.
- Zimbaro P. G., Johnson R. L., McCann V., *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, Warszawa 2010.

Ks. dr hab. Andrzej Proniewski, prof. UwB – kierownik Katedry Teologii Katolickiej UwB, dyrektor Instytutu Teologicznego w Białymstoku, redaktor czasopism: „Rocznik Teologii Katolickiej” i „Studia Teologii Dogmatycznej”, wiceprzewodniczący Komisji Nauk Humanistycznych Oddziału PAN w Olsztynie i w Białymstoku, członek International Institute for Hermeneutics, Towarzystwa Teologów Dogmatyków, Stowarzyszenia Teologów Fundamentalistów i Polskiego Towarzystwa Mariologicznego w Polsce.